

МОДЕЛЕРЕЛЕВАНТНІ ОСОБЛИВОСТІ НАУКОВИХ ТА НАУКОВО-ТЕХНІЧНИХ ТЕКСТІВ АНГЛІЙСЬКОЮ МОВОЮ ЯК ОБ'ЄКТ НАВЧАННЯ

Стаття присвячена основним характеристикам наукових текстів, зокрема, науково-технічних статей та анотацій, опису їхніх логічної і лексико-семантичної структур і лінгвістичних методів розширення і згортання змісту в зв'язку з проблемами моделювання наукових текстів і стратегічними задачами викладання іноземних мов у вищій школі.

The article is devoted to the main characteristics of scientific texts, scientific and technical articles, their summaries and abstracts in particular, the description of their logical and lexicon-semantic structures and linguistic methods of developing and narrowing their contents in connection with the problems of scientific style modeling and strategy of higher education targets in foreign languages teaching.

Вступ та аналіз стану досліджень

Ефективна наукова праця вимагає поінформованості фахівця про нові дослідження в області науки і техніки, своєчасне використання наукових даних не тільки з вітчизняної, але і закордонної преси, тобто самостійне читання іноземної літератури в оригіналі й уміння відібрати з прочитаного ту інформацію, що послужить конкретній ділянці діяльності. Зазвичай це не представляє серйозних лінгвістичних труднощів для фахівця з технічних спеціальностей при роботі з текстами на рідній мові, але при звертанні до статей і книг на іноземних мовах інформаційний пошук утруднений: більшість спеціалістів вивчали іноземні мови «взагалі», без серйозної професійної орієнтації.

Вищі інженерні заклади в своїй більшості відмовилися від вивчення іноземної мови безвідносно до сфер її використання. Конкретно поставлена ними мета – розуміння і переклад наукових та науково-технічних іншомовних текстів за професією – може бути досягнута тільки обмеженням загальних лінгвістичних знань, вивченням не мови «в цілому», а типових особливостей текстоутворення та термінології підмови згідно фаху.

Текст взагалі і науковий текст зокрема являє собою цілісну комунікативну структуру, у межах якій н тісному взаємозв'язку представлений предметний, комунікативний і мовний зміст: а його специфіка відзначається на моделереlevantних (тобто не окремих, не випадкових, а типових моделеутворюючих) мовних засобах. У цьому зв'язку особливого значення набуває задача моделювання наукових та науково-технічних текстів, виявлення моделеутворюючих параметрів та грамотна методична організація навчання цьому майбут-ніх фахівців в їхній самостійній обробці професійно орієнтованої наукової літератури, на що ми неодноразово звертали увагу н своїх науковометодичних та навчально-довідкових роботах [1-3].

Постановка завдання

У нижченаведеному огляді моделеутворюючих лексико-семантичних та стилістичних особливостей науково-технічних текстів ми ставимо за мету звернути увагу на необхідність системного їх викладання в навчальному процесі у вищій школі, технічних ліцеях та старших класах середньої школи (у дещо спрощеному вигляді). На сьогоднішній день, на жаль, це не стало поширеною та загальноприйнятою практикою.

Характеристики тексту як об'єкту навчання

Наукові статті – найбільш поширений вид науково-технічної літератури, вони можуть вміщувати огляди з декількох питань, інформацію з одного конкретного питання, висвітлювати теоретичні положення. Як правило, журнальна стаття має таку структуру: 1. Title (заголовок); 2. Abstract (анотація); 3. Introduction (вступ); 4. Виклад змісту; 5. results (результати); 6. Discussions (обговорення одержаних результатів); 7. conclusions and Recommendations (висновки та рекомендації); 8. Summary (стилий переклад / виклад змісту) -іноді summary може бути на початку статті; 9. Відомості про автора; 10. References, Literature, Bibliography (література, посилання на використану літературу, бібліографія). Слід відзначити, то всі ці компоненти не обов'язково присутні в кожній статті, але кожна стаття обов'язково містить у собі: 1. Вступну частину (заголовок, анотацію, вступ); 2. Основну частину; 3. Висновки (результати, рекомендації). Починаючи роботу над статтею, слід уважно вивчити її структуру, перекласти заголовок, анотацію, визначити загальний зміст статті, а потім в залежності від мені роботи вибрати вид читання.

Читання як вид мовної діяльності являє собою процес, спрямований на одержання з тексту ін-формації певної глибини та об'єму. Однак текст не є однорідним з точки зору смислової важливості його частин. Отже, починаючи роботу з науково-технічним текстом, треба чітко визна-

чити для себе мету читання, від чого буде залежати глибина та об'єм здобутої інформації, а також швидкість читання. Для того, щоб навчитися оперативного та ефективного орієнтуватися в будь-якому тексті, необхідно оволодіти чотирма основними видами читання: переглядовим, ознайомлювальним, вивчаючим та пошуковим. Переглядове читання передбачає одержання загального уявлення уіро те, що читається. Іноді достатньо лише ознайомитися зі змістом першого абзацу або ключового речення і проглянути весь текст. Переглядове та пошукове види читання значною мірою базуються на швидкому знаходженні певних маркерів лексико-семантичної та інформативно-комунікативної структури тексту.

Розвиток навичок ознайомлювального читання передбачає більш детальне ознайомлення зі змістом кожного абзацу, їх диференціацію за ступенем важливості, складання денотативного чи робочого плану тексту як проміжний етап; кінцева мета – складання реферату або реферативного перекладу. Вивчаюче читання передбачає навички мовного здогаду, роботу з термінологією, інтернаціональною лексикою, синтаксико-семантичними і стилістичними особливостями тексту; кінцева мета – повний адекватний письмовий переклад і анотація до нього. Від ступеню розуміння, в першу чергу, залежить якість перекладу.

Уміння перекладати науково-технічний текст за фахом може бути сформовано тільки в результаті поетапного придбання та доведення до автоматизму певних навичок і умінь по вивченню формальних і змістовних характеристик тексту. До таких відносяться: а) уміння знаходити значення іноземного слова в словнику, що вміщує в собі уміння орієнтуватися в різноманітних загальних та спеціальних словниках, а також уміння відновити початкову форму слова, знайти її та вибрати основне значення з опорою на контекст. Крім того, необхідно уміти встановлювати образні, зорові, звукові та морфо-логічні асоціації з тими словесними формами, які вже є в наявності в пам'яті і уміння завчити нові словоформи, спираючись на мнемотехнічні способи завчання, асоціації, набуті раніше знання; б) уміння розпізнавати граматичні явища в тексті, визначати їх функцію, трансформувати одну граматичну конструкцію в іншу; в) уміння зрозуміти загальну ідею тексту, спираючись на назву, ключові слова, вихоплені поглядом з тексту, що передбачає володіння технікою зрілого читання про себе та технікою ознайомчого, переглядового читання, уміння знаходити в тексті відповідь на поставлене запитання і ставити питання як до тексту в цілому, так і до окремих

його речень, уміння скласти план тексту, передати його зміст за планом, уміння письмово зафіксувати навчальний матеріал з різних джерел (зробити виписки, скласти конспект, тези, анотацію, реферат), скласти бібліографічний список. Крім того, необхідно уміти орієнтуватися в методичному апараті підручників іноземною мовою, їх структурі, правильно виконувати інструкції до навчальних завдань, розуміти граматичні визначення по граматичному довіднику, орієнтуватися в таблицях, схемах іноземною мовою.

Стиль наукового висловлення виділився і сформувався в результаті потреб суспільства в мові наукового опису, особливої форми висловлення, яка використовується для передачі наукових ідей, інформації, гіпотез, доказів тощо. Будь-який текст має свої особливості організації, відбору мовних засобів та зв'язку між ними в залежності від його цільової настанови. Наприклад, при цільовій настанові на інформаційність, передачу наукових знань тексти відзначаються чіткістю, безсторонністю, нейтральним тоном викладу сутності фактів, відсутністю емоційності. Узагальнення й абстрактність, властиві науковому стилю, знаходять своє вираження на рівні словотвору, морфології, лексики (останнє виявляється в області термінології, а також через викристання дієслів широкої семантики та через десе-мантизацію). Для наукового стилю, як правило, властива периферійність образних і емоційно-експресивних елементів. Безумовною ознакою при визначенні специфіки наукового стилю є точність.

Витяг загальної інформації з тексту полегшується знанням інтралінгвістичної структури тексту: його композиційно-мовних форм (опис, повідомлення, міркування з набором ознак для даних структур); основної теми (нона визначається по сильних позиціях тексту зачину, заголовку, кінцівці, по гонікальних /номінаційних/ ланцюжках, по конструкторах, що зв'язують речення в значеннєві блоки); підтеми (які встановлюються по середніх, фактологічних частинах). Комунікативні цілі досягаються жанровими текстами, диференціація яких провадиться через встановлення специфічних наборів стилістичних, морфологічних, лексичних і невербальних засобів (схема, малюнок, фотографія, таблиця, формула, тощо). Істотним є і засвоєння теморематичних відносин у тексті, абзаці, реченні.

Одним із структурних елементів тексту є речення. Логічна структура тексту формується в залежності від логіки розвитку думки і знаходить своє відбиття в членуванні тексту на абзаци. Тому поряд із реченням необхідно

розглянути і більш важливу одиницю тексту – абзац. Ці структурні блоки являють собою смислові відрізки, вони полегшують передачу і сприймання інформації, яку вміщує в собі текст. Структура спеціального тексту, як правило, складається з вступної частини (яка репрезентує те, про що йдеться мова), основного тексту (власне інформація) і заключної частини (один або декілька абзаців, які є висновком або рекомендацією, тобто тезисним викладом висновків).

Передача смислової інформації є особливим об'єктом навчання і потребує проведення напруженої регулярної спеціальної навчальної роботи, в результаті якої формуються певні практичні навички передачі інформації тексту різними засобами у формі перекладу, реферату, анотації, конспекту і т.д., як в усній, так і в письмовій формі.

Основою всіх цих засобів передачі інформації є смислове згортання інформації тексту, тобто вибір із змісту первинного тексту (документу, наукової статті тощо) найбільш суттєвої інформації та виклад її в стислій формі. Розпочинаючи цю роботу слід спочатку вивчити назву (заголовок) тексту, яка в більшості випадків, містить у собі стислу узагальнену інформацію про зміст тексту, далі слід зробити побіжний перегляд тексту з метою ознайомлення з загальним його змістом. І вже потім здійснюється повторне, уважне читання тексту, яке необхідно супроводжувати відбором ключових слів, словосполучень, цілих речень, при цьому необхідно знайти в тексті узагальнюючі моменти, або самому їх сформулювати на основі декількох фактів, фрагментів тексту.

Етапи роботи

Розглянемо більш конкретно етапи роботи з науково-технічним текстом. Як вже відзначалося, абзац складається з декількох речень, які об'єднує одна спільна ідея. Серед цих речень є одне або декілька, які містять в собі головну думку тексту, є також і такі речення, які лише пояснюють цю головну думку, доповнюють її, логічно зв'язують зі змістом попередніх абзаців.

Для одержання інформації необхідно швидко орієнтуватися і виділяти речення, яке містить головну думку абзацу. В більшості випадків основний смисл абзацу міститься в першому реченні, тому на нього і слід звертати особливу увагу. Саме його треба співвіднести з рештою речень абзацу. Якщо смисл першого речення розширюється та поглиблюється в наступних реченнях, це означає, що головна ідея абзацу міститься в першому реченні. Якщо ж в наступних реченнях розвивається думка, що

відрізняється від думки першого речення, то, очевидно, смисл абзацу не в першому реченні, визначити головну думку абзацу можна по домінуючому іменникові абзацу, якщо прослідкувати його повторювання і заміни відповідними займенниками та синонімами.

Розподіл інформації на головну (ту, яку підкреслюють, про яку повідомляють) і додаткову, зберігається і на рівні тексту. У більшості випадків, перший абзац є головним. В наступних абзацах головна думка розвивається та істотно доповнюється. Під головною думкою тексту ми розуміємо скоріше ступінь узагальнення, а не глибину змісту. Головна думка тільки наголошує на суті проблеми, про яку йдеться в тексті, і лише в загальних рисах розкриває її; детальна інформація подається в наступних абзацах. Така побудова смислового змісту тексту є типова для науково-технічної літератури, однак, можуть бути і деякі відхилення від неї. Наприклад, перший абзац може вміщувати другорядну, вступну інформацію. Зрозуміти структуру тексту означає правильно сприйняти його смисл.

Навчання мовних засобів зв'язку

Зв'язність тексту, тобто логічно-смислові зв'язки між його частинами мовних засобів. Сюди слід віднести сигнальні слова (signal words) або слова-гіди (guide words), які означають:

- 1) початок нової думки (to begin with, next, then, at first, first of all, secondly, thirdly);
- 2) перехід до іншого предмету або додавання аргументів під час викладу думки (and, and then, besides, in addition to, furthermore, moreover/more than that, also, likewise, again);
- 3) підсилення аргументації додатковими міркуваннями (in any case, at any rate, by all I means);
- 4) узагальнення того, що було викладено та завершення викладу думки (in a word, in brief/in short – коротше кажучи, on the whole – в цілому, hence – отже, therefore – через це, so – таким чином, consequently, finally, to sum up);
- 5) пояснення того, що вже було сказано (namely – а саме, як-от, that is say – тобто, in fact / as a matter of fact / in particular – зокрема, for example / to illustrate for instance наприклад);
- 6) перефразування того, що вже було сказано з метою пояснення змісту (in other / to put it in another way – інакше кажучи);
- 7) виклад протилежної думки (but, yet – але, проте, однак, nevertheless – проте, втім, однак, otherwise – у протилежному випадку, іншим чином, although / though - хоч, хоча, in spite of – незважаючи на, on the contrary – навпаки).

Текстоутворюючу (текстоформуючу) роль відіграють також модальні слова (modal words),

які передають відношення того, хто говорить до того, що говориться:

1) упевненість – *certainly, of course, undoubtedly, no doubt, surely, decidedly, definitely, really, indeed, naturally*;

2) здогаданість, можливість – *maybe, perhaps, possibly, presumably/ probably, evidently, obviously, apparently*;

3) (небажаність) *(un)luckily, (un)fortunately, (un)happily*.

Особлива функція описаних груп лексем полягає в тому, що вони відіграють певну сполучну і направляючу роль у процесі читання наукового тексту, сприяють прогнозуванню змісту наступних частин тексту. Іншими словами, вони самі по собі несуть інформацію про розвиток предметного змісту, а саме, указують, що далі піде введення нової інформації, чи уточнення пояснення висловленої думки, ілюстрація того чи іншого положення, повернення до вищесказаного, констатація особливо важливого моменту, підведення підсумків і т.п. Уміння ідентифікувати в тексті ті мовні одиниці, що за своєю семантикою служать сигналами-орієнтирами в процесі пошуку наукової інформації, є однією з необхідних умов ефективної роботи з текстом за фахом.

Навчання лексики

В наукових текстах лексику можна поділити на три класи-пласти: лексика загальної мови, або загальнонавчана лексика (1); лексика термінологічна (термінологія) (2); загальнонаукова лексика (3).

(1). До пласта загальнонавчаної лексики слід віднести, передусім, так звані стройові слова, тобто артиклі, прийменники, сполучники, які необхідні для створення будь-якого складного тексту: *the, a, which, of, by, for, on, in, with, from, as* тощо. Сюди ж слід віднести займенники (*this, another, one, each*) та числівники.

(2). Тексти з різних спеціальностей відрізняються з точки зору термінології. Терміни слова та словосполучення, значення яких обумовлюється в межах тієї чи іншої спеціальності. Найважливішою вимогою що до терміна є однозначність (передача лише одного поняття).

(3). В будь-яких наукових, зокрема науково-технічних текстах загальнонаукова лексика відіграє важливу роль, тому що від адекватного усвідомлення «мовного оточення» термінів у більшості залежить загальне адекватне сприйняття наукової і технічної інформації. До загальнонаукового шару належать такі часто вживані в наукових текстах дієслова: *effect, require, classify, consider, involve, discuss, differ*;

іменники: *concept, details, examples*; прикметники: *basic, identical, general, various, specific* та інші словосполучення з ними. Характерно, що такі основні частини мови утворюють послідовності однокорених слів. Наприклад, дієслово *base* використовується, головним чином, у формі дієприкметника минулого часу в складі пасивної форми, а також у функції постпозитивного (правого) означення: *this approach is based on the analysis of ... ; conclusions based on the comparison of ...*; Іменник *base* використовується в значенні «база, основа»: *the basis of the present method; the basis for experimental determination of; be used as a basis* Прикметник *basic* функціонує в складі слідуєчи словосполучень: *basic relations, basic concepts, тощо*. Прислівник *basically* тісно пов'язаний з прикметником *basic*: *be basically the same for all systems*.

Послідовність, яка складається з ще більшої кількості однокорених слів, може бути розглянута на такому прикладі *vary: to vary within wide limits; the temperature can be varied; variation: to calculate variations in these functions; the variation in general properties; various: discussion of various aspects; variously: variously named; variety: a variety of elements*.

Загальнонаукова лексика в самому загальному вигляді може бути згрупована за тематичною ознакою: лексика, яка вживається у вступних частинах науково-технічних текстів і служить для подання теми, мети, завдання, методології дослідження. Сюди слід віднести такі опорні слова: *research (in), aim, assumption, concept, hypothesis, problem, purpose, method, theory, trend, introduce, intend, тощо*. Такі слова зустрічаються у різних словосполученнях: *further aim of research is ...; the purpose of the chapter is to consider ...; to serve the same purpose; a great number of interesting problems; to conduct the research of ...; to represent a fundamental problem*.

2) лексика, яка відбиває безпосередньо процес набуття знань, наприклад: *compare, comparison, conduct, create, discover, elaborate, examination, investigation, study, observe*. Такі опорні слова входять у словосполучення, наприклад: *observe - to observe the effects, to be easily observed in this investigation; experiment to conduct carefully controlled experiments; to make experiments more effective, тощо*.

3) лексика, яка використовується для систематизації та організації матеріалу, сюди можна віднести такі опорні слова: *classify, combine, consist, contain, correlate, differ, distinguish, divide, include, select, classification, combination, correlation, relation, interrelation, тощо*. Вони утворюють словосполучення, наприклад: *classification of models, to classify procedures, the*

complexity of the system, a purely statistical correlation, to differ in function, to consist of (contain) elements.

4) лексика, яка використовується для опису інформації, передається за допомогою різних засобів унаочнення – малюнків, схем, діаграм, формул, таблиць. Для цього використовуються не окремі слова, а сталі комплекси слів: this fact (these data) is (are) illustrated in fig.7; the data can be plotted on a ternary diagram; the methods should be mentioned in the following list; the results can be presented in the form of ...; a schematical representation; to be used as illustration; the diagram shows (reflects) ..., тощо.

5) лексика, яка використовується для опису висновків дослідження: conclusion (to draw appropriate conclusions, to lead to a conclusion, the conclusions of great importance, the conclusions that can be drawn from the experiment ... are); consequence (as a consequence, to result in important consequences); generalization (generalization of the computation methods); outline (to outline some of the problems, the work outlined above ..., phenomena outlined in this paper); estimate (to estimate the proper data; to estimate the parameters).

Висновки та узагальнення

Питання моделювання наукової мови здобувають останнім часом особливо важливого значення. Виклад і оформлення інформації англійською мовою є складовою частиною діяльності фахівця, який має справу з публікацією своїх наукових досліджень і повідомленням своїх наукових результатів світовій нау-

ковій громадськості. У зв'язку з цим перед ним устають наступні загальні практичні задачі: аналіз і розуміння принципів організації науково-технічного тексті у. нигяг ! тексту інформації у формі реферату з урахуванням вимог композиційного і змістовного характеру, володіння науково-технічним перекладом, оформлення результатів за допомогою друкованих засобів і електронних носіїв інформації.

Аналіз принципів організації тексту з погляду змісту і композиції тісно зв'язаний з аналізом мовних текстоутворюючих елементів, що складають логічну структуру тексту, Адекватний вибір відповідних елементів, що забезпечують закінченість і текстову цілісність науковому добутку, особливо важливий в обмежених по обсязі й інформативно насичених текстах, якими є реферат і анотація.

Література

1. *Письменна О.О.* Підготовка анотацій, рефератів, доповідей та їх обговорень англійською мовою.- Київ: ПЛУ, 2002, с.32.
2. *Письменная О.А.* Управление самообразовательной деятельностью будущего специалиста в обработке и использовании иноязычной научно-технической информации // Международная конференция «Иностранные языки в научной деятельности специалиста» Тезисы докладов.– Ташкент, 1991, – 227-228 с.
3. *Титова В.В., Письменна О.О., Мирошниченко М.І.* Англійська наукова мова і мовлення, – Київ:– «Молодь», 1991,–76 с.